

สุขศึกษา และการส่งเสริม พฤติกรรมสุขภาพ

Health Education and Health Behavior Promotion

พศ. ว่าที่ร้อยตรี ดร.เด่น ดวงดี ศรีสุระ

คณะสาธารณสุขศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

สุขศึกษา และการส่งเสริม พฤติกรรมสุขภาพ

Health Education and Health Behavior Promotion

พศ. ว่าที่ร้อยตรี ดร.เด่น ดวงดี ศรีสุระ

คณะสาธารณสุขศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏจุฬาราชธานี

คำนำ (Preface)

ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ 21 ระบบสุขภาพกำลังเผชิญกับพายุลูกใหญ่ที่ซับซ้อนยิ่งกว่าเดิม ทั้งโรคอุบัติใหม่ที่รุนแรง โรควิถีชีวิตที่กัดกินสังคม และ "โรคระบาดทางข้อมูลข่าวสาร (Infodemic)" ที่แพร่กระจายไว้มากกว่าไวรัส ในบริบทเช่นนี้ "ยา" และ "วัคซีน" เพียงอย่างเดียวไม่สามารถเป็นคำตอบสุดท้ายได้อีกต่อไป แต่เราต้องการ "วัคซีนทางสังคม" ที่เรียกว่า "สุขศึกษา" เพื่อสร้างความรู้เท่าทันและพลังอำนาจให้มนุษย์สามารถกำหนดชะตาชีวิตทางสุขภาพของตนเองได้

ตำรา "สุขศึกษาและการส่งเสริมพฤติกรรมสุขภาพ (Health Education and Health Behavior Promotion)" เล่มนี้ ถูกถักทอขึ้นจากประสบการณ์การสอนและการวิจัยภาคสนามของผู้เขียนตลอด 20 ปี โดยเฉพาะการคลุกคลีกับพี่น้องเกษตรกรชาวสวนยางพาราในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื้อหาภายในเล่มไม่ได้มุ่งเน้นเพียงการท่องจำทฤษฎีในตำราตะวันตก แต่เป็นการสังเคราะห์องค์ความรู้สากลมาประยุกต์ใช้ในบริบทสังคมไทยอย่างลุ่มลึก

ผู้เขียนได้วางโครงสร้างเนื้อหาให้เปรียบเสมือน "เข็มทิศ" นำทางนักศึกษาสาธารณสุขและผู้ปฏิบัติงาน โดยเริ่มจากการปูพื้นฐานปรัชญาและทฤษฎีพฤติกรรมศาสตร์ (บทที่ 1-3) การติดต่อทางปัญญาด้วยทักษะการสื่อสาร การให้คำปรึกษา และนวัตกรรมดิจิทัล (บทที่ 4-6) ไปสู่กระบวนการวางแผนและขับเคลื่อนงานชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (บทที่ 7-10) และปิดท้ายด้วยการประเมินผลและการถอดบทเรียนจากกรณีศึกษาจริง (บทที่ 11-12) เพื่อให้ผู้อ่านมองเห็นภาพรวมของการทำงานที่เชื่อมโยงตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลไปจนถึงระดับนโยบายสาธารณะ

ความตั้งใจสูงสุดของผู้เขียน คือการเห็นตำราเล่มนี้เป็นเพื่อนคู่คิดของนักสาธารณสุขด้านหน้า ในการเปลี่ยนบทบาทจาก "ผู้สั่งการ" มาเป็น "เพื่อนร่วมทาง" ของชุมชน และเปลี่ยนงานสุศึกษาที่เคยเป็นเพียงนามธรรม ให้กลายเป็นผลลัพธ์ทางสุขภาพที่จับต้องได้และยั่งยืน เพื่อให้ประชาชนไทยทุกคนมี "อำนาจ" ในการดูแลสุขภาพของตนเองอย่างแท้จริง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ว่าที่ร้อยตรี ดร. เต๋นดวงดี ศรีสุระ สาขาวิชาสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

กิตติกรรมประกาศ (Acknowledgements)

ตำรา "สุขศึกษาและการส่งเสริมพฤติกรรมสุขภาพ" เล่มนี้ สำเร็จเป็นรูปธรรมได้ด้วยความเมตตา และการสนับสนุนจากกัลยาณมิตรทางวิชาการและครูบาอาจารย์หลายท่าน ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ ครูบาอาจารย์ของข้าพเจ้าทุก ๆ ท่านที่เป็นต้นแบบในการถ่ายทอดวิชาชีวะสาธารณสุขด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ และจุดประกายให้ผู้เขียนเห็นคุณค่าของการทำงานชุมชน

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี และคณะสาธารณสุขศาสตร์ ที่ให้โอกาสและสนับสนุนทุนวิจัยในการลงพื้นที่ศึกษาปัญหาโรคที่มีอยู่เป็นพาหะในสวนยางพารา ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของกรณีศึกษามากมายที่ปรากฏในตำราเล่มนี้ รวมถึงขอขอบคุณนักศึกษาสาธารณสุขทุกรุ่น ที่เป็นเสมือนกระจกเงาสะท้อนผลการเรียนรู้และร่วมแลกเปลี่ยนมุมมองจนทำให้เนื้อหา มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เหนือสิ่งอื่นใด ผู้เขียนขอมอบคำขอบคุณจากหัวใจแด่ "ครูผู้ยิ่งใหญ่แห่งท้องถิ่น" นั่นคือ พ่อแม่พี่น้องเกษตรกรชาวสวนยางพารา ผู้นำชุมชน และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ในจังหวัดอุบลราชธานีและพื้นที่ใกล้เคียง ความทุกข์ยาก ความหวัง และรอยยิ้มของท่าน คือตำราเล่มใหญ่ที่สอนให้ข้าพเจ้าเข้าใจว่า "สุขภาพ" ไม่ใช่เรื่องของหมอที่โรงพยาบาล แต่เป็นเรื่องของวิถีชีวิต ปากท้อง และศักดิ์ศรีของมนุษย์ เรื่องราวของท่านได้เติมเต็มจิตวิญญาณให้ตำราเล่มนี้มีชีวิตชีวาและมีความหมายมากกว่าตัวหนังสือ

สุดท้ายนี้ ขอขอบคุณครอบครัวศรีสุระ ที่เป็นลมใต้ปีกและกำลังใจสำคัญเสมอมา คุณงามความดีใดๆ ที่เกิดจากตำราเล่มนี้ ข้าพเจ้าขอน้อมถวายเป็นเครื่องบูชาแด่บูรพคณาจารย์และผู้มีพระคุณทุกท่าน และขออุทิศให้แก่การพัฒนาระบบสุขภาพชุมชนของประเทศไทยสืบไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ว่าที่ร้อยตรี ดร. เด่นดวงดี ศรีสุระ

คำนิยม

ประมวลผล คำนิยมด้วย Ai เมื่อตั้งคำถามว่า ถ้าคุณคือศาสตราจารย์ด้านสุขศึกษาและมีความเชี่ยวชาญด้านการสอนนามากว่ากว่า 40 ปี คุณมีความเห็นอย่างไรกับตำราเล่มนี้

ในท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของโลกยุคศตวรรษที่ 21 ที่ระบบสุขภาพต้องเผชิญกับความท้าทายใหม่ๆ ทั้งโรคอุบัติใหม่ และกระแสข้อมูลข่าวสารที่รวดเร็ว วิชาชีพ "นักสุขศึกษา" และ "นักวิชาการสาธารณสุข" จึงจำเป็นต้องปรับตัวให้เท่าทันสถานการณ์ การมีตำราที่มีคุณภาพเพื่อเป็นรากฐานทางปัญญาจึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง

ตำราเรื่อง "สุขศึกษาและการส่งเสริมพฤติกรรมสุขภาพ" โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ว่าที่ร้อยตรี ดร. เต๋นดวงดี ศรีสุระ เล่มนี้ ถือเป็นผลงานวิชาการที่มีความโดดเด่นในด้านการบูรณาการองค์ความรู้ ผู้เขียนสามารถสังเคราะห์ทฤษฎีทางพฤติกรรมศาสตร์ที่ซับซ้อน ให้เข้าใจง่ายและนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง จุดเด่นที่สำคัญคือการเชื่อมโยงทฤษฎีแม่บทเข้ากับบริบทสังคมไทยและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งหาอ่านได้ยากในตำราทั่วไป

ผมขอชื่นชมในความอุตสาหะของผู้เขียน ที่ได้กลั่นกรองประสบการณ์และการค้นคว้าวิจัยจนตกผลึกเป็นตำราเล่มนี้ ซึ่งไม่เพียงแต่จะเป็นประโยชน์ต่อนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาเท่านั้น แต่ยังเป็นแหล่งอ้างอิงที่ทรงคุณค่าสำหรับวิชาชีพสาธารณสุขในวงกว้าง ผมเชื่อมั่นว่าตำราเล่มนี้จะเป็นกุญแจสำคัญในการยกระดับงานสุขศึกษาของประเทศไทยให้ก้าวหน้าต่อไป

คำนิยม

ประมวลผล คำนิยมด้วย Ai เมื่อตั้งคำถามว่า ถ้าคุณคือแพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านสุขศึกษา และมีประสบการณ์และความเชี่ยวชาญมากกว่า 40 ปี คุณมีความเห็นอย่างไรกับตำราเล่มนี้

สุขศึกษาไม่ใช่เรื่องของการ "สอน" ให้จดจำเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป แต่คือศิลปะแห่งการ "สร้างการเปลี่ยนแปลง" พฤติกรรมและสังคม ตำรา **"หลักการและปรัชญาทางสุขศึกษาในศตวรรษที่ 21"** เล่มนี้ ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า สุขศึกษายุคใหม่ต้องมีความลุ่มลึก ทันสมัย และจับต้องได้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ว่าที่ร้อยตรี ดร. เด่นดวงดี ศรีสุระ ได้นำเสนอเนื้อหาที่ก้าวข้ามกรอบเดิมๆ โดยมีการสอดแทรกประเด็นร่วมสมัย เช่น ความรอบรู้ทางสุขภาพในยุคดิจิทัล (Digital Health Literacy) นวัตกรรมสื่อ และจริยธรรมวิชาชีพ ไว้อย่างครบถ้วน สิ่งที่น่าประทับใจคือการใช้ "กรณีศึกษา" (Case Study) ที่ต่อเนื่องและสมจริง ช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นภาพการประยุกต์ใช้ทฤษฎีในสถานการณ์จริงได้อย่างชัดเจน

ตำราเล่มนี้จึงเปรียบเสมือน "เข็มทิศ" สำหรับนักศึกษาสาธารณสุขและผู้เตรียมสอบใบประกอบวิชาชีพ ที่ต้องการความเข้าใจที่ลึกซึ้งมากกว่าการท่องจำ และเป็นคู่มือเล่มสำคัญที่จะช่วยให้ นักปฏิบัติงานสามารถออกแบบโครงการสุขศึกษาที่มีประสิทธิภาพและตอบโจทย์ปัญหาสุขภาพในปัจจุบันได้ดีที่สุด

คำนิยม

ประมวลผล คำนิยมด้วย Ai เมื่อตั้งคำถามว่า ถ้าคุณคือนักวิชาการด้านสาธารณสุขชุมชน และมีประสบการณ์และความเชี่ยวชาญมากกว่า 40 ปี คุณมีความเห็นอย่างไรกับตำราเล่มนี้

"ครบถ้วน ลึกซึ้ง และทันสมัย" คือคำจำกัดความที่เหมาะสมที่สุดสำหรับตำรา "หลักการและปรัชญาทางสุขศึกษาในศตวรรษที่ 21" เล่มนี้

ผมมองว่าผู้เขียน (ผศ.ว่าที่ ร.ต. ดร. เต๋นดวงดี ศรีสุระ) ประสบความสำเร็จในการย่อยทฤษฎีที่ยากให้เข้าใจง่าย พร้อมทั้งสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทยในปัจจุบัน เนื้อหาในเล่มครอบคลุมตั้งแต่ปรัชญาพื้นฐานไปจนถึงการสร้างนวัตกรรมและการวิจัย ซึ่งเป็นทักษะที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับนักสาธารณสุขยุคใหม่

นี่คือตำราคุณภาพที่ควรค่าแก่การมีไว้บนชั้นหนังสือของนักวิชาการและนักศึกษาทุกคนที่ต้องการความเป็นเลิศในวิชาชีพ

คำนิยม

ประมวลผล คำนิยมด้วย Ai เมื่อตั้งคำถามว่า ถ้าคุณคือครูสอนวิชาสุขศึกษาในโรงเรียนมัธยมที่เก่งที่สุด และมีประสบการณ์และความเชี่ยวชาญมากกว่า 40 ปี คุณมีความเห็นอย่างไรกับตำราเล่มนี้

การสอนสุขศึกษาให้เด็กในศตวรรษที่ 21 ไม่ใช่เรื่องง่ายอีกต่อไป เราไม่ได้แข่งกับความรู้ แต่เรากำลังแข่งกับ "Fake News" และข้อมูลมหาศาลในโลกโซเชียลมีเดีย การจะทำให้นักเรียนตระหนักเรื่องสุขภาพได้นั้น ลำพังแค่การบอกว่า "กินร้อน ช้อนกลาง ล้างมือ" หรือสอนตามตำราเดิม ๆ อาจใช้ไม่ได้ผลอีกแล้ว

ตำรา **"หลักการและปรัชญาทางสุขศึกษาในศตวรรษที่ 21"** โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ว่าที่ร้อยตรี ดร. เด่นดวงดี ศรีสุระ คือสิ่งที่ครูสุขศึกษาอย่างพวกเรารอคอย ผู้เขียนได้ "อัปเดต" องค์ความรู้ทางสุขศึกษาให้ทันสมัยอย่างน่าทึ่ง โดยเฉพาะการนำแนวคิดจิตวิทยาเชิงพฤติกรรม (Behavioral Insights) และทฤษฎีการสะกด (Nudge) มาประยุกต์ใช้ ซึ่งเป็นกุญแจสำคัญในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนรุ่นใหม่ที่ไม่ชอบการถูกบังคับ

ผมอ่านตำราเล่มนี้ด้วยความรู้สึกเหมือนได้คุยกับเพื่อนร่วมอุดมการณ์ที่เข้าใจปัญหาหน้างานจริง ๆ เนื้อหาในเล่มไม่ใช่ทฤษฎีบนหอคอยงาช้าง แต่เป็น "คู่มือยุทธวิธี" ที่จะช่วยให้ครูและนักสุขศึกษาสามารถออกแบบการเรียนรู้ที่ "โดนใจ" และสร้างการเปลี่ยนแปลงได้จริง

นี่คือหนังสือที่ครูสุขศึกษาทุกคนต้องมีติดโต๊ะทำงาน หากคุณต้องการเป็นครูที่ไม่ใช่แค่ "ผู้บอกข้อมูล" แต่เป็น "ผู้สร้างแรงบันดาลใจ" ในการดูแลสุขภาพ

สารบัญ

บทที่	หัวข้อย่อย (Subtopics)	หน้า
1	บทที่ 1 หลักการและปรัชญาทางสุขศึกษาในศตวรรษที่ 21	1
	1.1 ความหมาย ความสำคัญ และขอบข่ายของสุขศึกษา	1
	1.2 วิวัฒนาการและแนวคิดสุขศึกษาสมัยใหม่	5
	1.3 บทบาทของนักสุขศึกษาในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม	10
	1.4 กระบวนการทางสุขศึกษา (Health Education Process)	14
	1.5 แบบฝึกหัดท้ายบท	19
	1.6 เอกสารอ้างอิงท้ายบท	20
2	ทฤษฎีพฤติกรรมสุขภาพและการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม	21
	2.1 แนวคิดพื้นฐานทางพฤติกรรมศาสตร์ รากฐานของพฤติกรรมมนุษย์	21
	2.2 ทฤษฎีระดับบุคคล (Individual Level Theories)	25
	2.3 ทฤษฎีระดับระหว่างบุคคลและชุมชน	32
	2.4 การประยุกต์ใช้ทฤษฎีเพื่อออกแบบกิจกรรม	36
	2.5 กระบวนทัศน์นิเวศวิทยา กุญแจสู่ความยั่งยืน	42
	2.6 แบบฝึกหัดท้ายบท	43
	2.7 เอกสารอ้างอิงท้ายบท	44
3	ปัจจัยกำหนดสุขภาพและการวิเคราะห์บริบทสังคม	45
	3.1 ปัจจัยกำหนดสุขภาพทางสังคม	45
	3.2 การวิเคราะห์บริบทชุมชนและกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ	52
	3.3 วัฒนธรรมและความเชื่อที่มีผลต่อสุขภาพ	54
	3.4 แบบฝึกหัดท้ายบท	60

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หัวข้อย่อย (Subtopics)	หน้า
	3.5 เอกสารอ้างอิงท้ายบท	61
4	ศิลปะการสื่อสารทางสุขภาพ (Health Communication)	62
	4.1 กระบวนการและองค์ประกอบของการสื่อสารสุขภาพ	62
	4.2 การสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจและการตลาดเพื่อสังคม (Social Marketing)	68
	4.3 เทคนิคการสื่อสารในภาวะวิกฤตทางสุขภาพ	73
	4.4 แบบฝึกหัดท้ายบท	80
	4.5 เอกสารอ้างอิงท้ายบท	81
5	การให้คำปรึกษาทางสุขภาพ (Health Counseling)	82
	5.1 หลักการและจรรยาบรรณในการให้คำปรึกษา	82
	5.2 ทักษะพื้นฐาน การฟัง การถาม การสะท้อนความรู้สึก	87
	5.3 กระบวนการให้คำปรึกษาเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรม (Motivational Interviewing)	93
	5.4 เทคนิคการบำบัดทางความคิดและพฤติกรรม	98
	5.5 แบบฝึกหัดท้ายบท	99
	5.6 เอกสารอ้างอิงท้ายบท	100
6	นวัตกรรมและสื่อสุขภาพในยุคดิจิทัล	101
	6.1 ประเภทและหลักการผลิตสื่อสุขภาพ	101
	6.2 การออกแบบสื่อสร้างสรรค์และสื่อดิจิทัล (Infographic, Video Clip)	108
	6.3 การเลือกสื่อให้เหมาะกับกลุ่มเป้าหมาย (Media Literacy & Selection)	112
	6.4 จริยธรรมและกฎหมายในยุค AI และ Big Data	117

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หัวข้อย่อย (Subtopics)	หน้า
	6.5 เอกสารอ้างอิงท้ายบท	118
	6.6 เอกสารอ้างอิงท้ายบท	119
7	การวินิจฉัยปัญหาและความต้องการทางสุขภาพ	120
	7.1 เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชน (7 ชั้นเครื่องมือ และแผนที่เดินดิน)	120
	7.2 การใช้กระบวนการวิจัยเพื่อวิเคราะห์ปัญหา (Needs Assessment)	126
	7.3 การจัดลำดับความสำคัญของปัญหาสุขภาพ	131
	7.4 กรอบแนวคิด และโมเดลการวางแผนสุขภาพ	136
	7.5 แบบฝึกหัดท้ายบท	139
	7.6 เอกสารอ้างอิงท้ายบท	140
8	การวางแผนและเขียนโครงการสุขภาพ	141
	8.1 องค์ประกอบของโครงการสุขภาพ	141
	8.2 การเขียนวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม	147
	8.3 การออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม	150
	8.4 การประเมินโครงการขั้นสูง จากความพึงพอใจสู่ความคุ้มค่า	156
	8.5 แบบฝึกหัดท้ายบท	158
	8.6 เอกสารอ้างอิงท้ายบท	159
9	การดำเนินงานและการมีส่วนร่วมของชุมชน	160
	9.1 เทคนิคการทำงานกับชุมชน	160
	9.2 การสร้างแกนนำสุขภาพและอาสาสมัคร (อสม.)	164
	9.3 การขับเคลื่อนนโยบายสาธารณสุขระดับท้องถิ่น	167

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หัวข้อย่อย (Subtopics)	หน้า
	9.4 การยกระดับงานชุมชนด้วยงานวิจัยและหลักฐานเชิงประจักษ์	172
	9.5 แบบฝึกหัดท้ายบท	174
	9.6 เอกสารอ้างอิงท้ายบท	175
10	การทำงานเป็นทีมสหวิชาชีพและเครือข่ายสุขภาพ	176
	10.1 บทบาทของนักสุขศึกษาในทีมสุขภาพ	176
	10.2 การประสานงานกับโรงพยาบาล โรงเรียน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	181
	10.3 การบริหารจัดการความขัดแย้งในการทำงานทีม	185
	10.4 พลวัตอำนาจและทุนทางสังคมเพื่อความยั่งยืน	189
	10.5 แบบฝึกหัดท้ายบท	191
	10.6 เอกสารอ้างอิงท้ายบท	192
11	การประเมินผลโครงการสุขศึกษา	193
	11.1 ประเภทของการประเมินผล	193
	11.2 การสร้างเครื่องมือวัดผล แบบสอบถาม และแบบสังเกต	198
	11.3 การแปลผลและการรายงานผลการดำเนินงาน	202
	11.4 จริยธรรมและสถานการณ์ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้	207
	11.5 แบบฝึกหัดท้ายบท	208
	11.6 เอกสารอ้างอิงท้ายบท	209
12	กรณีศึกษาและการสะท้อนคิดจากการปฏิบัติงานจริง (Capstone Chapter)	211
	12.1 การถอดบทเรียน จากสถานการณ์จริง	211
	12.2 กรณีศึกษา สุขศึกษาในโรงเรียน	216
	12.3 กรณีศึกษา สุขศึกษาในโรงพยาบาล	220

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หัวข้อย่อย (Subtopics)	หน้า
	12.4 กรณีศึกษาพิเศษ โมเดลการจัดการใช้เลือดออกในสวนยางพารา จากการทบทวนงานวิจัย	223
	12.5 จริยธรรมและก้าวต่อไปของนักสุขศึกษามืออาชีพ	230
	12.6 ก้าวต่อไปของของนักศึกษาสาธารณสุขในอนาคต	234
	12.7 แบบฝึกหัดท้ายบท	236
	12.8 เอกสารอ้างอิงท้ายบท	237
ภาคผนวก		
	แบบฝึกทดสอบทั่วไปแบบปรนัย 100 ข้อ	240
	แบบฝึกทดสอบที่ใช้ทดสอบที่มีเนื้อหาเทียบเคียงกับข้อสอบเก่าที่ใช้สอบ ใบประกอบวิชาชีพสาธารณสุขชุมชน แบบปรนัย 50 ข้อ	264
	เฉลยแบบฝึกทดสอบทั่วไปแบบปรนัย 100 ข้อ	273
	เฉลยแบบฝึกทดสอบที่ใช้ทดสอบที่มีเนื้อหาเทียบเคียงกับข้อสอบเก่าที่ ใช้สอบใบประกอบวิชาชีพสาธารณสุขชุมชน แบบปรนัย 50 ข้อ	274
	เฉลยแบบฝึกหัดท้ายบท	275

บทที่ 1

หลักการและปรัชญาทางสุขศึกษาในศตวรรษที่ 21 (Principles and Philosophy of Health Education in the 21st Century)

บทนำ

ในทศวรรษที่ผ่านมา โลกเผชิญกับความท้าทายทางสุขภาพที่ซับซ้อน ทั้งโรคอุบัติใหม่ (Emerging Diseases) เช่น COVID-19 และโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง (NCDs) ที่ทวีความรุนแรงขึ้น การจัดการปัญหาเหล่านี้ด้วยการ "รักษา" เพียงอย่างเดียวไม่เพียงพออีกต่อไป "สุขศึกษา" จึงไม่ใช่เพียงการบอกสอนหน้าชั้นเรียน แต่เป็นกลยุทธ์สำคัญในการสร้างความรอบรู้ทางสุขภาพ (Health Literacy) และเพิ่มขีดความสามารถของมนุษย์ในการควบคุมปัจจัยกำหนดสุขภาพของตนเอง บทนี้จะนำเสนอรากฐาน ปรัชญา และกระบวนการทางสุขศึกษาสมัยใหม่ ที่นักวิชาการสาธารณสุขจำเป็นต้องรู้เพื่อสอบใบประกอบวิชาชีพและปฏิบัติงานจริง

1.1 ความหมาย ความสำคัญ และขอบข่ายของสุขศึกษา

ความหมายของสุขศึกษา (Definition of Health Education) ในอดีต สุขศึกษาถูกมองว่าเป็นการเผยแพร่ข่าวสาร (Dissemination of Information) แต่ในปัจจุบัน องค์การอนามัยโลก (WHO) และนักวิชาการอย่าง Green & Kreuter ได้ให้คำจำกัดความที่กว้างขึ้นว่า สุขศึกษาคือ "กระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้นอย่างเป็นระบบ เพื่อให้บุคคลและกลุ่มคนมีความรู้ ทักษะ และทักษะที่จำเป็นในการดูแลสุขภาพตนเอง ครอบครัว และชุมชน นำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสุขภาพที่ยั่งยืน"

ความสำคัญ (Importance)

1. การป้องกันดีกว่ารักษา ลดภาระค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลของประเทศ
2. การสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) ทำให้ประชาชนตัดสินใจเลือกวิถีชีวิตที่ดีต่อสุขภาพได้ด้วยตนเอง
3. การจัดการปัจจัยเสี่ยง ช่วยลดความเสี่ยงจากพฤติกรรม เช่น การสูบบุหรี่ การไม่ออกกำลังกาย หรือการป้องกันโรคระบาด

ขอบข่าย (Scope) สุขศึกษาครอบคลุมการดำเนินงานใน 5 สถานที่หลัก (Settings Approach) ได้แก่

1. สถานบริการสาธารณสุข การสอนผู้ป่วยเบาหวานฉีดอินซูลิน
2. สถานศึกษา การสอนเพศวิถีศึกษาหรือโภชนาการในโรงเรียน

3. **สถานประกอบการ** การยศาสตร์ (Ergonomics) และความปลอดภัยในการทำงาน
4. **ชุมชน** การจัดการขยะและสิ่งแวดล้อมชุมชน
5. **ครอบครัว** การวางแผนครอบครัวและการดูแลผู้สูงอายุ

สถานการณ์จริง ในช่วงการระบาดของไข้เลือดออก ชาวสวนยางพารามักมีความเชื่อว่า "ยุ่งกัดเป็นเรื่องปกติของการทำงาน" นักสุขศึกษาจึงไม่สามารถเพียงแค่แจกแผ่นพับเรื่องวงจรชีวิตยุง แต่ต้องเข้าไปทำความเข้าใจวิถีชีวิตการกรีดยางตอนกลางคืน และแนะนำวิธีการป้องกันที่ "ทำได้จริง" เช่น การทายากันยุง หรือการจัดการภาชนะขังสวนยางที่ไม่ขัดต่อการประกอบอาชีพ

ผู้เขียนจะขยายความในประเด็นนี้เนื่องจากมีความสำคัญมาก เพราะเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของการนำ "สังคมและวัฒนธรรม (Social and Cultural Context)" มาจับกับงานสาธารณสุข หากนักสุขศึกษาไม่เข้าใจบริบทนี้ โครงการรณรงค์มักจะล้มเหลว

1. เจาะลึกสถานการณ์ ทำไม "แผ่นพับ" ถึงสู้ "ยุ่งในสวนยาง" ไม่ได้?

1.1 บริบทของเวลาและพฤติกรรม (Time & Behavior)

วิถีชีวิตชาวสวนยาง การกรีดยางมักทำในช่วงเช้ามืด (01.00 – 05.00 น.) หรือช่วงเช้าตรู่ ซึ่งเป็นช่วงที่อากาศเย็น น້ายางไหลดี แต่ช่วงเวลานี้คาบเกี่ยวกับเวลาหากินของยุงลายสวน (*Aedes albopictus*) ที่ชอบหากินในที่ร่มครึ้มและช่วงแสงน้อย

ความเชื่อ "ความชินชา" (Normalization of Risk) ชาวสวนยางมักถูกยุ่งกัดจนชิน และมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของความลำบากในการทำมาหากิน (Occupational Hazard) เมื่อนักสุขศึกษาไปบอกว่า "อย่าให้ยุ่งกัด" ชาวสวนจะรู้สึกว่าเป็นคำแนะนำที่ *เพ้อฝัน* และ *เป็นไปไม่ได้* ในทางปฏิบัติ

1.2 ปัญหาเชิงกายภาพ "จอกยาง" คือแหล่งเพาะพันธุ์มหาศาล

ในสวนยางมีต้นยางเป็นร้อยเป็นพันต้น แต่ละต้นมี "ถ้วยรองน้ำยาง (จอกยาง)"

ปัญหา เมื่อเก็บน้ำยางเสร็จ หรือในช่วงปิดกรีต (ฤดูผลัดใบ/หน้าฝน) จอกยางเหล่านี้มักจะถูกทิ้งหงายไว้ เมื่อฝนตกน้ำจะขัง กลายเป็นคอนโดมิเนียมชั้นดีให้ลูกน้ำยุงลาย

ทำไมแก้ไม่ได้ การให้นักวิชาการบอกว่า "ให้คว่ำกะลา/จอกยางทุกใบ" เป็นเรื่องที่สร้างภาระงาน (Burden) มหาศาลแก่ชาวสวนที่มีต้นยาง 1,000 ต้น ใครจะเดินไปคว่ำได้ทุกวัน?

2. สรุปงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Research Summary)

มีงานวิจัยจำนวนมากในประเทศไทย (โดยเฉพาะภาคใต้และภาคอีสาน) และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ยืนยันเรื่องนี้

ประเด็นวิจัยที่ 1 สวนยางพาราเป็นพื้นที่เสี่ยงสูงกว่าพื้นที่อยู่อาศัย

งานวิจัยพบว่า ค่าดัชนีลูกน้ำยุงลาย (Larval Indices) ในสวนยางพารา มักจะสูงกว่าในหมู่บ้าน อย่างมีนัยสำคัญ

 พาหะหลัก ยุงลายสวน (*Aedes albopictus*) เป็นพระเอกในพื้นที่นี้ ต่างจากยุงลายบ้าน (*Aedes aegypti*) ในเมือง ยุงลายสวนมีความทนทานกว่า บินไกลกว่า และปรับตัวเก่ง

 อ้างอิงแนวทาง การศึกษาในจังหวัดสงขลาและนครศรีธรรมราช พบว่าจอกยางพลาสติกและกะลามะพร้าวที่ใช้รองน้ำยาง เป็นภาชนะที่พบลูกน้ำมากที่สุด (สูงถึง 40-50% ของภาชนะทั้งหมดในสวน)

ประเด็นวิจัยที่ 2 พฤติกรรมการป้องกันตัว (KAP Gap)

 ช่องว่างความรู้-ปฏิบัติ งานวิจัยระบุว่า ชาวสวนยางมีความรู้เรื่องไข่เลือดออกดี (รู้ว่ายุงกัดทำให้ป่วย) แต่ **คะแนนการปฏิบัติ (Practice) ต่ำ**

 สาเหตุ

- **อุปสรรค (Barriers)** เสื้อผ้าที่รัดกุมทำให้ร้อนและทำงานไม่ถนัด
- **เศรษฐกิจ** การซื้อยากันยุงทาทุกวันเป็นการเพิ่มต้นทุน
- **ความเชื่อผิด** เชื่อว่ายุงลายกัดเฉพาะกลางวัน แต่ในสวนยางที่รมครีมน้ำยุงลายสวนหา กินได้ตลอดทั้งวัน

3. ตัวอย่าง "วิธีการที่ได้จริง" (Practical Interventions)

จากการถอดบทเรียนงานวิจัย สู่วิธีการที่นักสุขศึกษาควรแนะนำ (Solution Focus)

3.1 การจัดการสิ่งแวดล้อม (Environmental Management)

- **แทนที่จะบอกให้ "คว่ำจอกทุกวัน"** แนะนำให้ **"คว่ำจอกเมื่อปิดหน้ากรีต"** (ทำครั้งเดียวตอนหยุดพักสวน)
- **นวัตกรรมชาวบ้าน** การใช้ "ฝาปิดถ้วยน้ำยาง" (Rubber cup lid) ซึ่งปัจจุบันมีการประดิษฐ์จากวัสดุเหลือใช้ ช่วยกันน้ำฝนลงถ้วยได้ และลดการเกิดลูกน้ำได้จริง โดยไม่เพิ่มภาระงานมากเกินไป

3.2 การป้องกันส่วนบุคคล (Personal Protection)

- **ยาทากันยุงแบบทำเอง** ส่งเสริมกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรผลิตโลชั่นกันยุงจากตะไคร้หอมในท้องถิ่น เพื่อลดต้นทุน
- **เสื้อผ้า** แนะนำให้สวมเสื้อแขนยาวสีอ่อน (เท่าที่ทำได้) หรือใช้ปกอกแขน (Arm sleeves) ซึ่งเกษตรกรคุ้นเคยอยู่แล้ว แต่เน้นย้ำเรื่องความหนา

3.3 การสื่อสารความเสี่ยง (Risk Communication)

- เปลี่ยนจาก "ระวางตาย" เป็น "ระวางขาดรายได้" นักสุขศึกษาต้องชี้ให้เห็นว่า หากป่วยเป็นไข้เลือดออก ต้องหยุดกรีดยาง 14 วัน สูญเสียรายได้ไปเท่าไร (เช่น วันละ 1,000 บาท x 14 วัน = หายไป 14,000 บาท) ตัวเลขนี้จะกระตุ้น (Trigger) ให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมได้ดีกว่าความกลัวตาย

ตัวอย่างสถานการณ์จำลอง กรณีศึกษา ลุงบุญมีกับสวนยางพารา

ลุงบุญมี เกษตรกรสวนยางวัย 50 ปี ในจังหวัดอุบลราชธานี มักมีอาการไข้สูงปวดข้อในช่วงฤดูฝน แก่เชื่อว่า "เป็นไข้ป่าธรรมดา" และไม่ชอบทายากันยุงเพราะ "เหนียวตัว" อีกทั้งสวนยางของแกมีต้นยาง 800 ต้น ใช้ถ้วยพลาสติกรองน้ำยาง ซึ่งถูกทิ้งหยาบไว้ตลอดปี

สิ่งที่นักสุขศึกษาทั่วไปทำ (แล้วล้มเหลว) แจกแผ่นพับเรื่องวงจรชีวิตยุงลาย และบอกให้ลุงบุญมี "เดินคว่ำถ้วยยางทุกใบหลังฝนตก" -> ลุงบุญมีรับแผ่นพับไปวางทิ้ง และคิดในใจว่า "ใครจะไปทำไหวปวดหลังตายพอดี"

สิ่งที่นักสุขศึกษาแนวใหม่ทำ (ได้ผล)

1. **Empathy** เข้าใจว่าลุงต้องกรีดยางตอนตี 2 ซึ่งยุ่งเยอะ
2. **Economic Motivation** คำนวณให้ลุงดูว่า ถ้าป่วยลุงจะเสียรายได้ปีละหมื่นกว่าบาท
3. **Feasible Solution** แนะนำให้ลุง "ผสมน้ำส้มควันไม้" (ซึ่งลุงมีอยู่แล้วจากการเผาถ่าน) ฉีดพ่นรอบๆ บ้านพักในสวนเพื่อไล่ยุง และแนะนำให้ "คว่ำถ้วยเฉพาะช่วงปิดหน้ายาง" ส่วนช่วงกรีดให้ใช้ "เกลือแกง" ใส่ในถ้วยดักยุง ซึ่งช่วยฆ่าลูกน้ำได้ทางอ้อมในระดับหนึ่ง

ผลลัพธ์ ลุงบุญมีรู้สึก่ววิธีนี้ไม่เพิ่มภาระงาน และเห็นประโยชน์เรื่องการประหยัดเงิน จึงยอมทำตาม

ข้อสรุป ในหัวข้อนี้สะท้อนให้เห็นว่า "บริบทกำหนดพฤติกรรม" นักสุขศึกษาต้องเลิกใช้แนวทาง "One size fits all" (ตัดเสื้อโหล) แต่ต้องเป็น "Tailor-made" (ตัดสูทให้พอดีตัว) โดยอาศัยข้อมูลวิจัยและภูมิปัญญาชาวบ้านมาผสมผสานกัน

คำถามชวนคิด ท่านคิดว่า "การให้ความรู้" (Giving Knowledge) เพียงอย่างเดียวเพียงพอที่จะทำให้คนเลิกสูบบุหรี่หรือสวมหมวกกันน็อกได้หรือไม่? หากไม่พอ ยังขาดปัจจัยใดอีก?

เมื่อพิจารณาถึงพลวัตการดำเนินงานสาธารณสุขในบริบททางสังคมที่หลากหลายสามารถแสดงด้วยภาพที่ 1.3 ที่แสดงถึงการบูรณาการงานสาธารณสุขใน 3 มิติสำคัญ ได้แก่ 1) การสื่อสารทางสุขภาพและการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในงานเวชปฏิบัติ (Health Communication & Health IT) 2) การปลูกฝังสุขนิสัยและการป้องกันโรคในสถานศึกษา (School Health Promotion) และ 3) มาตรฐานความปลอดภัยและอาชีวอนามัยในสถานประกอบการ (Occupational Health and Safety) เพื่อสะท้อนถึงการสร้างเสริมสุขภาพแบบองค์รวมในทุกช่วงวัย

ภาพที่ 1.1 พลวัตการดำเนินงานสาธารณสุขในบริบททางสังคมที่หลากหลาย (Public Health Dynamics in Various Social Settings)

1.2 วิวัฒนาการและแนวคิดสุขศึกษาสมัยใหม่

จากสุขบัญญัติ สู่การสร้างเสริมสุขภาพ (From Hygiene to Health Promotion)

1. ยุคสุขบัญญัติ (Hygiene Era) เน้นความสะอาดส่วนบุคคล การล้างมือ การขับถ่าย (เน้นท่องจำ)
2. ยุคสุขศึกษา (Health Education Era) เน้นการเปลี่ยนแปลง KAP (Knowledge, Attitude, Practice)
3. ยุคการสร้างเสริมสุขภาพ (Health Promotion Era - Ottawa Charter 1986) มองสุขภาพในมิติองค์รวม (Holistic) ไม่ได้แก้ที่ตัวบุคคลอย่างเดียว แต่ต้องแก้ที่นโยบายและสิ่งแวดล้อมด้วย

วิวัฒนาการในบริบทไทย จุดเปลี่ยนภูมิทัศน์ด้วยกองทุน สสส. (Thai Health Promotion Landscape)

ในบริบทของประเทศไทย จุดเปลี่ยนสำคัญที่ยกระดับงานสุขศึกษาจากการ "สอนหน้าชั้น" สู่การ "ขับเคลื่อนสังคม" คือการเกิดขึ้นของ พ.ร.บ.กองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ พ.ศ. 2544 (สสส.) ซึ่งใช้นวัตกรรมทางการคลัง (Fiscal Innovation) โดยนำภาษีจากสินค้าทำลายสุขภาพ (เหล้าและบุหรี่) หรือที่เรียกว่า "ภาษีบาป (Sin Tax)" มาใช้ในการรณรงค์

การเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้งานสุขศึกษาขยายขอบเขตจากโรงพยาบาลและโรงเรียน ไปสู่พื้นที่สาธารณะและสื่อมวลชน ตัวอย่างที่ชัดเจนคือการใช้ การตลาดเพื่อสังคม (Social Marketing) เช่น แคมเปญ "ให้เหล้า เท่ากับ แชนง" หรือ "จน เครียด กินเหล้า" ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการแก้ปัญหาสุขภาพในยุคใหม่ ไม่ได้พึ่งพาเพียงความรู้ทางการแพทย์ แต่ต้องอาศัยการจัดการเชิงนโยบายและอำนาจทางสังคมควบคู่กันไป

แนวคิดสุขศึกษาสมัยใหม่ (Modern Concepts) ปัจจุบัน นักวิชาการทั่วโลกให้ความสนใจกับเรื่อง "ความรอบรู้ทางสุขภาพ (Health Literacy)" ซึ่งหมายถึงความสามารถในการ เข้าถึง เข้าใจ ได้ตอบ ชักถาม และตัดสินใจ ข้อมูลสุขภาพได้ ไม่ใช่แค่การ "อ่านออกเขียนได้" แต่ต้อง "รู้เท่าทันสื่อ" (Media Literacy) โดยเฉพาะในยุค Fake News บนโลกออนไลน์

บทวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ กับดักของความรอบรู้ทางสุขภาพในบริบทไทย (Critical Analysis of Thai Health Literacy)

แม้แนวคิดเรื่องความรอบรู้ทางสุขภาพจะเป็นมาตรฐานสากล แต่เมื่อนำมาประยุกต์ใช้ในประเทศไทย โดยเฉพาะในกลุ่มเปราะบางหรือเกษตรกรในชนบท เราพบข้อจำกัดของ "เครื่องมือวัด" ที่น่ากังวล กล่าวคือ เครื่องมือส่วนใหญ่มักเน้นการวัด "ทักษะทางภาษา" (Functional Literacy) เช่น การอ่านฉลากยาหรือใบนัดแพทย์ได้ ซึ่งอาจไม่สะท้อนความสามารถในการตัดสินใจจริง

ปัญหาที่พบบ่อยในงานวิจัยชุมชนคือ "กับดักของการเกรงใจ (Social Desirability Bias)" ในแบบประเมินตนเอง ผู้สูงอายุหรือชาวบ้านมักตอบว่า "เข้าใจ" ข้อมูลที่ได้รับจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเพราะความเกรงใจ ทั้งที่ในทางปฏิบัติยังไม่สามารถนำข้อมูลนั้นไปประยุกต์ใช้ได้ ดังนั้น ในฐานะนักสุขศึกษา การประเมินความรอบรู้ฯ จึงไม่ควรดูเพียงแค่คะแนนจากแบบสอบถาม แต่ต้องพิจารณา "ผลลัพธ์ทางสุขภาพ (Health Outcomes)" และบริบททางสังคมวัฒนธรรมประกอบด้วย เพื่อไม่ให้เกิดภาวะ "สอบผ่านทฤษฎี แต่ล้มเหลวในวิถีชีวิตจริง"

ประเด็นที่น่าสนใจ (Trend) งานวิจัยปัจจุบันกำลังสนใจเรื่อง "Nudge Theory" (ทฤษฎีการสะกิด) ซึ่งเป็นการออกแบบสิ่งแวดล้อมให้คนเลือกพฤติกรรมสุขภาพได้ง่ายขึ้นโดยไม่บังคับ เช่น การวางผักผลไม้ไว้ในระดับสายตาที่ร้านอาหาร หรือการทำทางเดินเท้าให้นำเดินเพื่อกระตุ้นกิจกรรมทางกาย

ผู้เขียนต้องการเน้นหัวข้อ "Nudge Theory (ทฤษฎีการสะกิด)" ซึ่งเป็นหัวข้อที่มีความสำคัญมากในวงการสาธารณสุขยุคใหม่ เพราะเป็นการเชื่อมโยง เศรษฐศาสตร์พฤติกรรม (Behavioral Economics) เข้ากับ การสร้างเสริมสุขภาพ ซึ่งช่วยแก้ปัญหาที่วิธีการ "สอนสั่ง" แบบเดิมทำไม่ได้ผล

1. นิยามและแนวคิดพื้นฐาน (Definition & Core Concept)

Nudge Theory ริเริ่มโดย Richard Thaler (เจ้าของรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์) และ Cass Sunstein แนวคิดนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่า "มนุษย์ไม่ได้ตัดสินใจด้วยเหตุผลเสมอไป" (Irrational) แต่เรามักตัดสินใจด้วยความเคยชิน อารมณ์ หรือความขี้เกียจ

หัวใจสำคัญ

- **สถาปัตยกรรมทางเลือก (Choice Architecture)** คือการออกแบบสภาพแวดล้อมหรือวิธีการนำเสนอทางเลือก ที่ทำให้ผู้คนมีแนวโน้มจะเลือกสิ่ง "ดีต่อสุขภาพ" มากที่สุด
- **เสรีนิยมที่แฝงความห่วงใย (Libertarian Paternalism)** การสะกิด **ต้องไม่มีการบังคับ (No Mandate)** และ **ไม่ตัดทางเลือกเดิมทิ้ง**
  - **ตัวอย่าง** เราอยากให้คุณกินผลไม้ เราจึงวางผลไม้ไว้ใกล้มือ (Nudge) แต่เรา **ไม่ได้ห้าม** ขายขนมหวาน หรือขึ้นภาษีขนมหวาน (ถ้าห้ามหรือขึ้นภาษี จะไม่ใช่ Nudge แต่เป็นมาตรการบังคับ)

2. กลไกการทำงาน ทำไม Nudge ถึงได้ผล? มนุษย์มีระบบการคิด 2 แบบ (Dual Process Theory)

1. **System 1 (ใช้สัญชาตญาณ/เร็ว)** ทำตามความเคยชิน เห็นปุ๊บหยิบปั๊บ ขี้เกียจคิด
2. **System 2 (ใช้เหตุผล/ช้า)** คิดวิเคราะห์ คำนวณแคลอรี

การให้สุขศึกษาแบบเดิม (การสอน บรรยาย) มุ่งเน้นไปที่ **System 2** (หวังให้คนคิดได้) แต่ในชีวิตจริง คนเราใช้ **System 1** ดำเนินชีวิตถึง 90% Nudge จึงเข้าไปจัดการที่ System 1 คือทำให้พฤติกรรมสุขภาพเป็นเรื่องที่ "ง่ายกว่า สะดวกกว่า และน่าสนใจกว่า"

3. กรอบแนวคิด EAST Framework (เครื่องมือสำหรับนักสุขศึกษา)

กรอบแนวคิด EAST (พัฒนาโดย Behavioral Insights Team ของอังกฤษ) เพื่อให้ นักศึกษานำไปประยุกต์ใช้ได้จริง

- **E - Easy (ทำให้ง่าย)** ลดความยุ่งยากของพฤติกรรมสุขภาพ
  - **ตัวอย่าง** การจัดยาเป็นชุด (Blister pack) ให้ผู้ป่วยวัณโรคที่ต้องกินยาวันละหลายเม็ด แทนที่จะให้เป็นกระปุกรวมๆ
- **A - Attractive (ทำให้น่าสนใจ)** ดึงดูดความสนใจ
  - **ตัวอย่าง** การทำบันไดให้เป็นเสียงดนตรี (Piano Stairs) เพื่อจูงใจให้คนเดินขึ้นบันไดแทนลิฟต์
- **S - Social (ใช้สังคมกระตุ้น)** มนุษย์ชอบทำตามคนอื่น

- ☞ ตัวอย่าง การแจ้งข้อความว่า "90% ของเพื่อนบ้านในซอยนี้ ไปฉีดวัคซีนแล้ว" (Social Norms) จะกระตุ้นให้คนที่เหลืออยากไปฉีดบ้าง
- ✎ T - Timely (ถูกที่ถูกลงเวลา) เตือนในช่วงที่กำลังจะตัดสินใจ
  - ☞ ตัวอย่าง การแปะสติ๊กเกอร์ณรงค์ล้างมือ "ที่กระจกหน้าอ่างล้างมือ" (ไม่ใช่แปะที่บอร์ดหน้าห้องน้ำ)

4. ตัวอย่างสถานการณ์จริงและการวิจัย (Real-world Cases)

กรณีศึกษาที่ 1 การจัดวางอาหาร (Cafeteria Layout)

- **งานวิจัย** การทดลองในโรงอาหารโรงเรียนในสหรัฐฯ พบว่าการย้ายถาดผักสลัดมาไว้ที่ "ต้นทาง" ของไลน์อาหาร และย้ายนมจืดมาวางในระดับสายตา (แทนที่นมช็อกโกแลต) สามารถเพิ่มยอดการตักผักและลดการบริโภคน้ำตาลได้ถึง 25% โดยไม่ต้องรณรงค์พูดคุยเลย
- **การนำไปใช้** ร้านค้าสวัสดิการในโรงพยาบาล ควรวางน้ำเปล่าไว้ในระดับสายตา และวางน้ำอัดลมไว้ชั้นล่างสุดที่ต้องก้มหยิบ

กรณีศึกษาที่ 2 ทางเลือกตั้งต้น (Default Option)

- **งานวิจัย** เรื่องการบริจาคอวัยวะ ประเทศที่มีนโยบายแบบ Opt-out (ถือว่าทุกคนยินยอมบริจาคโดยอัตโนมัติ ใครไม่บริจาคต้องไปทำเรื่องแจ้งออก) มีผู้บริจาคสูงกว่าประเทศที่เป็น Opt-in (ต้องไปทำเรื่องแจ้งเข้า) เกือบเท่าตัว
- **การนำไปใช้** ในการลงทะเบียนประชุมวิชาการ อาหารว่างมีเบรกกูกตั้งค่าเริ่มต้นเป็น "ผลไม้และน้ำสมุนไพรหวานน้อย" หากใครอยากกินขนมเบเกอรี่ ต้องตักเลือกเอง (คนส่วนใหญ่จะขี้เกียจเปลี่ยน และยอมรับค่าเริ่มต้นที่ดีต่อสุขภาพ)

กรณีศึกษาที่ 3 รอยเท้าและระยะทาง (Visual Cues)

- **สถานการณ์** การทำทางเดินเท้าในโรงพยาบาลหรือสวนสาธารณะ
- **Nudge** การทาสีพื้นเป็นรูปรอยเท้า หรือบอกแคลอรีที่เผาผลาญได้ในแต่ละระยะทาง (เช่น "เดินถึงตรงนี้ เผาผลาญไป 50 kcal") เป็นการให้ Feedback ทันทีที่กระตุ้นให้คนอยากเดินต่อไปให้ครบเป้าหมาย

5. ข้อควรระวังและจริยธรรม (Ethical Considerations)

1. Nudge ไม่ใช่ยาวิเศษ ใช้ได้ผลดีกับพฤติกรรมระยะสั้น แต่พฤติกรรมระยะยาวต้องอาศัยความรู้ทางสุขภาพ (Health Literacy) ควบคู่กัน

- จริยธรรม การสะกดต้องโปร่งใส ไม่ใช่การหลอกลวง (Manipulation) และต้องทำเพื่อประโยชน์ของผู้ถูกสะกดจริงๆ ไม่ใช่เพื่อผลประโยชน์ทางการค้า

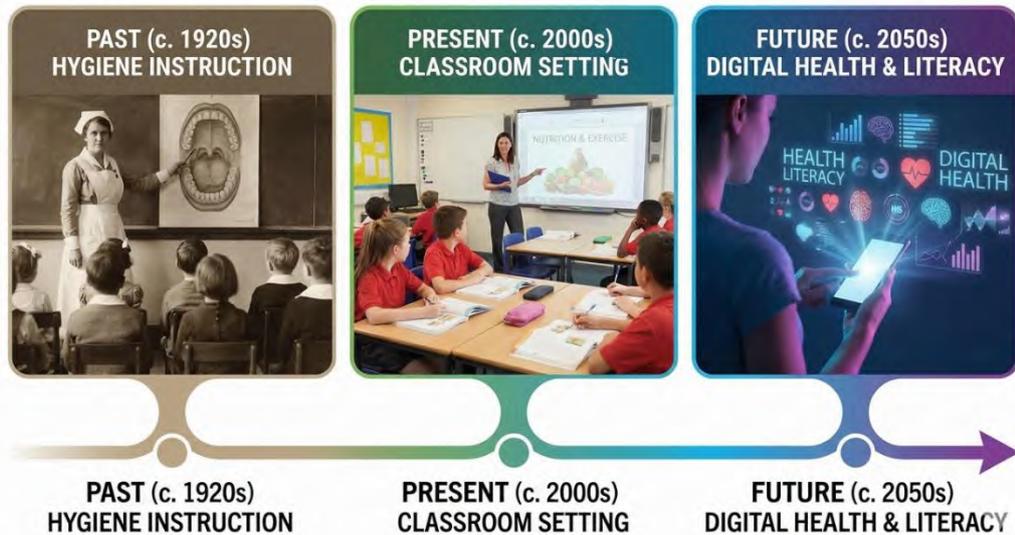
มุมมองใหม่ จากการ "บังคับ" สู่การ "สะกด" (Nudge Theory)

ในอดีต นักสุขศึกษามักมุ่งเน้นการให้ความรู้เพื่อให้ประชาชนเกิดความตระหนัก (Awareness) แต่บ่อยครั้งเราพบว่า "รู้แต่ไม่ทำ" ทฤษฎี Nudge จึงเข้ามาปิดช่องว่างนี้

ลองจินตนาการดู หากท่านต้องการให้นักศึกษาเลิกดื่มน้ำอัดลม

- ❗ **วิธีแบบเก่า** ติดป้ายไว้นิลงขนาดใหญ่หน้าโรงอาหารว่า "น้ำอัดลมมีน้ำตาลสูง เสี่ยงเบาหวาน" (ให้ข้อมูล)
- ❗ **วิธีแบบ Nudge** จัดวางน้ำเปล่าและน้ำผลไม้ไม่หวานไว้ในตู้แช่ระดับสายตา และย้ายน้ำอัดลมไปไว้ชั้นล่างสุดหรือในตู้ที่เปิดยากกว่า โดยไม่ต้องห้ามขาย

วิธีหลังนี้เรียกว่า "การออกแบบสถาปัตยกรรมทางเลือก (Choice Architecture)" ซึ่งทำให้พฤติกรรมสุขภาพกลายเป็น "ทางเลือกที่ง่ายที่สุด (The Easy Choice)" โดยที่ผู้คนอาจไม่รู้ตัวด้วยซ้ำว่าถูกปรับเปลี่ยนพฤติกรรม นี่คือนวัตกรรมทางสุขศึกษาที่กำลังได้รับความสนใจทั่วโลก

ภาพที่ 1.2 พัฒนาการของกระบวนทัศน์และเครื่องมือทางสุขศึกษา (Evolution of Health Education Paradigms and Tools)

ดังนั้นความรอบรู้ทางสุขภาพที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบันและอนาคตแสดงให้เห็นได้ดังในภาพที่ 1.2 เป็นแผนภาพแสดงลำดับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเรียนรู้ด้านสุขภาพ 3 ระยะ ได้แก่ 1) ยุคสุขวิทยาดั้งเดิม (Traditional Hygiene Instruction) ซึ่งเน้นการสอนสุขบัญญัติพื้นฐาน 2) ยุคสุขศึกษาในสถานศึกษา (School-based Health Education) ที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ในระบบ และ 3) ยุคความรอบรู้ทางสุขภาพดิจิทัล (Digital Health Literacy) ที่มีการบูรณา

การเทคโนโลยีแอปพลิเคชันและการวิเคราะห์ข้อมูล (Data Analytics) เพื่อการดูแลสุขภาพด้วยตนเอง

แนวโน้มอนาคต AI จะมาแทนที่นักศึกษาหรือไม่? (AI in Health Education Replacement or Augmentation?)

ในยุคที่ปัญญาประดิษฐ์ (AI) สามารถให้ข้อมูลสุขภาพได้แม่นยำและรวดเร็ว (Digital Health Literacy) คำถามสำคัญคือบทบาทของนักศึกษาจะยังจำเป็นอยู่หรือไม่? คำตอบคือ "จำเป็นมากยิ่งขึ้น" แต่ในมิติที่เปลี่ยนไป

AI มีจุดแข็งในการจัดการ "ข้อมูล (Data)" แต่ยังขาดจุดแข็งเรื่อง "ความเห็นอกเห็นใจ (Empathy)" และ "ความละเอียดอ่อนทางวัฒนธรรม (Cultural Sensitivity)" AI อาจบอกเกษตรกรได้ว่า "วิธีกำจัดลูกน้ำยุงลายอย่างไร" แต่ไม่สามารถเข้าใจบริบทความเชื่อ หรือเจรจาต่อรองให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนพฤติกรรมโดยไม่รู้สึกรังเกียจได้เหมือนมนุษย์

ดังนั้น ในอนาคต AI จะเข้ามาทำหน้าที่เป็น "ผู้ช่วย (Assistant)" ในการค้นหาข้อมูลและออกแบบสื่อ แต่นักศึกษาต้องยกระดับตนเองเป็น "ผู้จัดการความจริง (Fact Checker)" เพื่อคัดกรองข้อมูล และเป็น "ผู้เชื่อมโยงทางจิตวิญญาณ (Human connector)" ที่ใช้ศิลปะการโน้มน้าวใจในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่ซับซ้อน ซึ่งเป็นสิ่งที่เทคโนโลยียังไม่สามารถทดแทนได้

1.3 บทบาทของนักศึกษาในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

บทบาทของนักศึกษา จาก "ผู้สั่งการ" สู่ "ผู้เอื้ออำนวย" (The Shifting Role From Authority to Facilitator) ในอดีต การดำเนินงานศึกษามักยึดรูปแบบ "Paternalistic Model" หรือรูปแบบพ่อปกครองลูก ที่บุคลากรสาธารณสุขเป็นผู้ถือครองความรู้และมีอำนาจสั่งการ (Authority) ส่วนประชาชนเป็นผู้รับคำสั่ง แต่ในศตวรรษที่ 21 ซึ่งข้อมูลข่าวสารเข้าถึงได้ง่าย บทบาทนี้จึงเปลี่ยนไปสู่ "Partnership Model" หรือการเป็นหุ้นส่วนทางสุขภาพ โดยนักศึกษาทำหน้าที่เป็น "ผู้เอื้ออำนวย" (Facilitator) ที่ช่วยให้ประชาชนค้นพบศักยภาพในการดูแลตนเอง ผ่าน 4 บทบาทหลัก ดังนี้

1. นักสื่อสารสุขภาพ (Health Communicator)

นิยาม ไม่ใช่แค่การ "บอกข้อมูล" แต่คือการ "แปลความ" (Translation) ข้อมูลทางการแพทย์ที่ซับซ้อน ศัพท์เทคนิค (Medical Jargon) ให้กลายเป็นภาษาที่เรียบง่าย เข้าใจได้ และนำไปปฏิบัติได้จริง

ทักษะสำคัญ การใช้เทคนิคเปรียบเทียบ (Analogy) การตรวจสอบความเข้าใจกลับ (Teach-back technique) และการเลือกใช้สื่อที่เหมาะสมกับวัยและวัฒนธรรม

สถานการณ์จริง

แพทย์บอก "ผู้ป่วยมีค่า HbA1c อยู่ที่ 9% เสี่ยงต่อภาวะแทรกซ้อนทางหลอดเลือด"

นักสุขศึกษาแปลความ "น้ำตาลในเลือดของคุณบ่าตอนนี้เหมือน 'น้ำเชื่อมที่ข้นหนืด' พอเลือดหนืดหัวใจก็ต้องบีบตัวแรง เหมือนปั้มน้ำที่ทำงานหนัก ท่อน้ำ (หลอดเลือด) ก็จะพังง่าย ถ้าเราลดหวานลงได้ เลือดจะใสขึ้น หัวใจก็จะทำงานเบาลง"

2. ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent)

นิยาม ผู้ที่เข้าไปจุดประกายความคิดและกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มในชุมชน เพื่อจัดการปัญหาสุขภาพด้วยตนเอง (Community Empowerment) ไม่ใช่การรอคอยความช่วยเหลือจากภาครัฐเพียงอย่างเดียว

ทักษะสำคัญ การสร้างแรงบันดาลใจ การบริหารความขัดแย้ง และการทำงานเป็นทีม

สถานการณ์จริง

ในหมู่บ้านที่มีขยะล้นเมือง นักสุขศึกษาไม่ได้เข้าไปเก็บขยะให้ แต่เข้าไปจัดเวทีประชาคม ชี้ให้เห็นผลกระทบของเชื้อโรค และกระตุ้นให้ชาวบ้านตกลงกติกาชุมชนร่วมกัน เช่น "ผ้าป่าขยะรีไซเคิล" นำเงินเข้ากองทุนหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการและทำต่อเองได้แม้เจ้าหน้าที่ไม่อยู่

3. นักรณรงค์ (Health Advocate)

นิยาม การเป็นกระบอกเสียงแทนประชาชน (Voice for the voiceless) เพื่อผลักดันให้เกิดนโยบาย หรือสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ เพราะพฤติกรรมส่วนบุคคลมักถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อม

ทักษะสำคัญ การเจรจาต่อรอง (Negotiation), การใช้ข้อมูลเพื่อผลักดันนโยบาย (Evidence-based advocacy)

สถานการณ์จริง

นักสุขศึกษาพบว่าเด็กนักเรียนอ้วนเพราะร้านค้าหน้าโรงเรียนขายแต่น้ำอัดลมและของทอด จึงทำหน้าที่รวบรวมข้อมูลภาวะโภชนาการเด็ก เสนอต่อ ผอ.โรงเรียน และอบต. เพื่อผลักดัน "นโยบายโรงเรียนปลอดน้ำอัดลม" และของบประมาณสนับสนุนแม่ค้าให้เปลี่ยนมาขายผลไม้ตัดแต่งแทน

4. ผู้ให้คำปรึกษา (Counselor)

นิยาม บทบาทนี้สำคัญที่สุดในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมรายบุคคล เปลี่ยนจากการ "สอนสั่ง/ตำหนิ" มาเป็นการ "รับฟังอย่างเข้าใจ" (Empathy) เพื่อค้นหาปัญหาหรืออุปสรรคที่แท้จริงของผู้รับบริการ

ทักษะสำคัญ การฟังเชิงรุก (Active Listening) การไม่ตัดสิน (Non-judgmental attitude)
จิตวิทยาการให้คำปรึกษา

กรณีศึกษา คลินิกฟ้าใส (คลินิกเลิกบุหรี่)

การประยุกต์ใช้ Motivational Interviewing (MI) ในสถานการณ์จริง

ในอดีต การช่วยคนเลิกบุหรี่ยังใช้ "ความกลัว" (Fear Appeal) เป็นตัวขับเคลื่อน เช่น เอารูปปอดดำให้ดู แล้วบอกว่า "ถ้าไม่เลิก ตายนะ" ซึ่งมักได้ผลน้อยและทำให้ผู้สูบต่อต้าน (Resistance)

ในปัจจุบัน นักสุขศึกษาใช้เทคนิค การสัมภาษณ์เพื่อเสริมสร้างแรงจูงใจ (Motivational Interviewing - MI) ซึ่งมีหัวใจสำคัญดังนี้

1. เปลี่ยน "การสั่ง" เป็น "การถาม" (Ask, don't tell)

แบบเดิม "คุณต้องเลิกสูบนะ บุหรี่มันไม่ดี ลูกเมียเหม็นหมดแล้ว"

แบบ MI "หมอขอถามได้ไหมว่า อะไรคือ 'ข้อดี' ของการสูบบุหรี่ที่คุณลูยังชอบอยู่? และอะไรคือ 'ข้อเสีย' ที่เริ่มทำให้ยุ่งกังวลใจในช่วงนี้?"

☞ (การถามถึงข้อดี ทำให้ผู้ป่วยเปิดใจ ไม่รู้สึกถูกโจมตี จากนั้นค่อยชวนคุยเรื่องข้อเสียเพื่อให้เขาเปรียบเทียบเอง)

2. หา "แรงจูงใจภายใน" (Find Internal Motivation)

แรงจูงใจที่ดีที่สุดไม่ใช่คำสั่งหมอ แต่คือสิ่งที่เขารัก นักสุขศึกษาต้องขุดหาให้เจอ (Change Talk)

บทสนทนา

☞ **นักสุขศึกษา** "ถ้าสมมติว่าลุงเลิกบุหรี่ได้สำเร็จ ชีวิตลุงจะเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นอย่างไรบ้าง?"

☞ **ลุงผู้รับบริการ** "อืม... ก็คงจะมีเงินเหลือเก็บเดือนละพัน เอาไปซื้อขนมให้หลานได้ แล้วก็คงอุ้มหลานได้นานขึ้น ไม่หอบ"

☞ **นักสุขศึกษา** (สะท้อนความรู้สึก) "ฟังดูแล้ว 'หลาน' เป็นกำลังใจสำคัญของคุณลุงเลยนะ ลุงอยากแข็งแรงเพื่อที่จะได้ดูแลเขาให้ดีที่สุดใช่ไหม?"

3. เสริมพลังอำนาจ (Empowerment)

☞ เชื่อมั่นว่าเขาทำได้ แม้จะเคยล้มเหลวมาก่อน

- ☞ บทสนทนา "หมอชื่นชมมากที่ลุงเคยพยายามเลิกมาแล้วตั้ง 2 ครั้ง แม้จะกลับมาสูบใหม่ แต่นั่นแสดงว่าลุงมีความตั้งใจจริง ครั้งนี้เรามาลองวางแผนใหม่ด้วยกันนะ เอาวิธีที่ลุงคิดว่าทำได้จริง"

สรุปบทเรียน การที่นักสุขศึกษาทำหน้าที่เป็น **Counselor** ด้วยเทคนิค MI ไม่ใช่การเอาชนะผู้ป่วยด้วยเหตุผลทางการแพทย์ แต่คือการช่วยให้ผู้ป่วย "**ชนะใจตัวเอง**" โดยใช้เป้าหมายชีวิตของเขาเป็นตัวขับเคลื่อนแสดงให้เห็นได้ด้วยแผนภาพที่ 1.3 ซึ่งได้สรุปปัจจัยและกระบวนการสำคัญ 8 ประการที่ขับเคลื่อนการให้คำปรึกษาแบบ MI ซึ่งเป็นเทคนิคที่นิยมใช้ในงานสาธารณสุขและจิตวิทยา เพื่อให้ผู้รับคำปรึกษาเกิดความตระหนักและต้องการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมด้วยตนเอง โดยประกอบด้วยหัวข้อหลักดังนี้

1. **Motivation (แรงจูงใจ)** การค้นหาและกระตุ้นแรงผลักดันภายใน
2. **Counselling (การให้คำปรึกษา)** กระบวนการพูดคุยทางวิชาชีพ
3. **Conscious (ความตระหนักรู้)** การสร้างความรู้ตัวและเข้าใจในปัญหา
4. **Trusting (ความไว้วางใจ)** การสร้างความเชื่อถือนระหว่างผู้ให้และผู้รับคำปรึกษา
5. **Goal-Oriented (มุ่งเน้นเป้าหมาย)** การมีทิศทางที่ชัดเจนในการเปลี่ยนแปลง
6. **Problem (ปัญหา)** การระบุและทำความเข้าใจอุปสรรค
7. **Relationship (สัมพันธภาพ)** การสร้างความสัมพันธ์ที่ดี
8. **Approach (วิธีการเข้าหา)** เทคนิคการเข้าถึงจิตใจผู้รับบริการ

ภาพที่1.3 แผนภาพแสดงองค์ประกอบของการสัมภาษณ์เพื่อสร้างแรงจูงใจ (Motivational Interviewing - MI)

คำถามชวนคิด ในยุคที่ AI สามารถให้ข้อมูลสุขภาพได้แม่นยำ ท่านคิดว่าบทบาทใดของนักสุขศึกษาที่ AI ยังไม่สามารถทดแทนได้?

ดังนั้นนักศึกษาจะเห็นภาพสะท้อนกระบวนการทำงานเชิงรุกในศตวรรษที่ 21 ที่นักวิชาการสาธารณสุขต้องปรับบทบาทจาก 'Health Educator' (ผู้ให้สุขศึกษา) มาเป็น 'Facilitator' (ผู้อำนวยความสะดวก) การนั่งล้อมวงในระดับสายตาเดียวกัน (Eye-level communication) ไม่ใช่แค่กิริยาทางกาย แต่คือกุศโลบายในการสร้างความไว้วางใจ (Trust) และดึงศักยภาพของชุมชนออกมามีส่วนร่วมในการจัดการสุขภาพตนเอง ดังแสดงในภาพที่ 1.4 แสดงการปรับเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้ให้ความรู้เพียงฝ่ายเดียว (Lecturer) สู่การเป็นผู้รับฟังและผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) ซึ่งเป็นทักษะสำคัญในการสร้างความไว้วางใจ (Rapport Building) และความเห็นอกเห็นใจ (Empathy) เพื่อขับเคลื่อนการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสุขภาพที่ยั่งยืน

ภาพที่1.4 บทบาทของนักสาธารณสุขในฐานะวิทยากรกระบวนการ (The Role of Public Health Scholar as a Facilitator)

1.4 กระบวนการทางสุขศึกษา (Health Education Process)

กระบวนการทางสุขศึกษา (Health Education Process APIE Model) คือการดำเนินงานสุขศึกษาในระดับมืออาชีพ แตกต่างจากการประชาสัมพันธ์ทั่วไปตรงที่ "ความเป็นระบบ (Systematic Approach)" นักสุขศึกษาไม่สามารถจัดกิจกรรมเพียงเพราะ "อยากจัด" หรือ "งบประมาณเหลือ" ได้ แต่ต้องอิงตามหลักวิชาการเพื่อประกันความสำเร็จและความคุ้มค่า

กระบวนการที่เป็นมาตรฐานสากลและใช้ในการสอบใบประกอบวิชาชีพสาธารณสุขชุมชน คือ **วงจร APIE Model** ซึ่งประกอบด้วย 4 ขั้นตอนต่อเนื่องกัน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การประเมินปัญหาและความต้องการ (Assessment)

เปรียบเสมือนการ "วินิจฉัยโรค" ของแพทย์ ก่อนที่จะจ่ายยา (จัดกิจกรรม) ต้องรู้สาเหตุที่แท้จริงก่อน

1.1 การประเมินความต้องการ (Needs Assessment) ต้องแยกแยะระหว่าง สิ่ง **ที่ผู้เชี่ยวชาญมองเห็น (Normative Need)** กับ **สิ่งที่ชาวบ้านอยากได้ (Felt Need)** โครงการ จะสำเร็จได้ต้องหาจุดร่วมของสองสิ่งนี้

1.2 การวินิจฉัยพฤติกรรมและสิ่งแวดล้อม ใช้หลักระบาดวิทยาามาวิเคราะห์

What ปัญหาคืออะไร? (ใช้เลือดออกกระบาด)

Who ใครคือกลุ่มเสี่ยง? (ชาวสวนยางพารา อายุ 30-50 ปี)

Why (Behavior) ทำไมเขาถึงป่วย? (ไม่ทายากันยุงตอนกรีดยาง, ทิ้งถ้วย ยางให้มึนน้ำขัง)

เครื่องมือที่ใช้ การสำรวจดัชนีลูกน้ำยุงลาย (HI, CI) การสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อ หาเหตุผลอื่นๆ ว่าทำไมไม่ป้องกันตัว

กรณีศึกษา (สวนยางพารา)

จากการลงพื้นที่ Assessment พบว่าปัญหาไม่ได้เกิดจากชาวบ้าน "ไม่รู้" (Knowledge ต่ำ) แต่ เกิดจาก "ทัศนคติ" ที่มองว่ายุ่งในป่าข้างเป็นเรื่องธรรมชาติ และ "บริบทงาน" ที่ต้องเร่งรีบแข่งกับเวลา ทำให้ไม่มีเวลาจัดการถ้วยยาง นี่คือโจทย์ที่แท้จริงที่ต้องแก้

ขั้นตอนที่ 2 การวางแผน (Planning)

คือการนำข้อมูลจากการประเมินมากำหนดทิศทาง เปรียบเหมือนพิมพ์เขียวในการทำงาน

2.1 การกำหนดวัตถุประสงค์ (Setting Objectives) ต้องเขียนแบบ SMART

- 🔴 S-Specific เจาะจง (เช่น ให้ชาวสวนยางคว่ำถ้วย)
- 🔴 M-Measurable วัดผลได้ (เช่น จำนวนถ้วยยางที่มีน้ำขังลดลง 50%)
- 🔴 A-Achievable ทำได้จริง (ไม่ตั้งเป้าเกินความเป็นจริง เช่น ยุงต้องเป็น 0 ตัว)
- 🔴 R-Relevant ตรงประเด็นปัญหา
- 🔴 T-Time-bound มีกรอบเวลาชัดเจน (ภายใน 3 เดือน)

2.2 การเลือกทฤษฎี (Theory Selection) ขั้นตอนนี้สำคัญมากในการสอบใบประกอบฯ ต้องเลือกทฤษฎีให้เหมาะกับโจทย์

- ☞ กรณีสวนยาง เลือกใช้ Health Belief Model (แบบแผนความเชื่อด้านสุขภาพ) เน้นการชี้ให้เห็น "ความเสี่ยง (Perceived Susceptibility)" ว่าถุงสวนยางอันตรายกว่าที่คิด และ "ความรุนแรง (Perceived Severity)" ว่าถ้าป่วยจะขาดรายได้มหาศาล เพื่อกระตุ้นให้เกิดการตระหนัก

2.3 การออกแบบกิจกรรม ผสมผสานระหว่าง "การให้ความรู้" และ "การจัดการสิ่งแวดล้อม" (เช่น รณรงค์ใช้นวัตกรรมฝาปิดถ้วยยาง)

ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินงาน (Implementation)

คือการนำแผนสู่การปฏิบัติจริง หัวใจสำคัญคือการบริหารจัดการทรัพยากร (Man, Money, Material)

3.1 การทดลองนำร่อง (Pilot Study) ก่อนลงพื้นที่จริงทั้งหมด ควรทดลองในกลุ่มเล็กๆ เพื่อดูว่าสื่อหรือกิจกรรมที่ออกแบบมา "ลื่นไหล" หรือไม่ เช่น ลองเอาแผ่นพับภาษาถิ่นไปให้อาสาสมัครอ่านว่าเข้าใจหรือไม่

3.2 การปฏิบัติงานตามแผน จัดอบรมแกนนำ สาธิตวิธีการผสมน้ำส้มควันไม้ได้ยุง การรณรงค์ Big Cleaning Day ในสวนยาง

บทบาทนักสุขศึกษา ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง (Mentor) คอยหนุนเสริมชาวบ้าน ไม่ใช่สั่งการอย่างเดียว

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผล (Evaluation)

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่นักศึกษาฝึกประสบการณ์มากที่สุด ต้องแยกประเภทการประเมินให้ชัดเจน

4.1 การประเมินผลผลิต (Process Evaluation) ประเมินขณะทำโครงการ

- ☞ **ตัวชี้วัด** มีคนมาร่วมงานครบตามเป้าที่ตั้งไว้หรือไม่? วิทยากรสื่อสารรู้เรื่องหรือไม่? งบประมาณเพียงพอหรือไม่?

4.2 การประเมินผลลัพธ์ (Impact Evaluation) ประเมินหลังจบโครงการทันที (วัดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม - KAP)

- ☞ **ตัวชี้วัด** ความรู้เรื่องยุงลายเพิ่มขึ้นหรือไม่? (Knowledge) มีการคว่ำถ้วยยางจริงหรือไม่? (Practice - สำคัญที่สุด)

4.3 การประเมินผลสัมฤทธิ์ (Outcome Evaluation) ประเมินระยะยาว (6 เดือน - 1 ปี)

 ตัวชี้วัด อัตราป่วยใช้เลือดออกในพื้นที่ลดลงหรือไม่? (Morbidity Rate) คุณภาพชีวิตชาวสวนดีขึ้นหรือไม่?

ข้อควรระวัง (Exam Tip)

ในการสอบใบประกอบวิชาชีพ หากโจทย์ถามถึง "Impact" ให้ตอบเรื่อง "พฤติกรรมที่เปลี่ยนไป"

แต่ถ้าโจทย์ถามถึง "Outcome" ให้ตอบเรื่อง "สถิติสุขภาพ/อัตราป่วย" ดังตารางที่1.1

ตารางที่1.1 สรุปการวิเคราะห์โครงการ "พิชิตยุงลายในสวนยาง" ตามวงจร APIE

ขั้นตอน (Stage)	กิจกรรมหลัก (Key Activities)	ตัวชี้วัดความสำเร็จ (Indicators)
A - Assessment	สำรวจดัชนีลูกน้ำ (HI/CI) ในสวนยาง และสัมภาษณ์พฤติกรรมชาวสวน	- ทราบค่าดัชนีความชุกของลูกน้ำ - ทราบเหตุผลที่ไม่ป้องกันตัว
P - Planning	เขียนโครงการโดยใช้ Health Belief Model เน้นเรื่องผลกระทบทางเศรษฐกิจ	- มีแผนปฏิบัติการ (Action Plan) - มีสื่อการสอนที่ตรงใจกลุ่มเป้าหมาย
I - Implementation	อบรมเชิงปฏิบัติการ "ทำยากันยุงใช้เอง" และรณรงค์คว่ำจอกยาง	- จำนวนผู้เข้าร่วมโครงการ 80% ของเป้าหมาย - ความพึงพอใจของผู้เข้าร่วม
E - Evaluation	Impact เดินสำรวจสวนยางซ้ำหลังจบโครงการ 1 เดือน Outcome ติดตามสถิติผู้ป่วยในปีถัดไป	- จำนวนถ้วยยุงที่มีน้ำขังลดลง 50% (Impact) - อัตราป่วยลดลง 20% (Outcome)

ดังนั้นพอที่สรุปได้ว่าการดำเนินงานสุขศึกษาต้องทำเป็นระบบ ไม่ใช่การนี้ก็อยากจัดกิจกรรมก็จัด โดยยึดหลักวงจร **APIE Model** ซึ่งเป็นมาตรฐานในการสอบใบประกอบวิชาชีพหรืออาจเขียนสรุปให้เป็นแผนภาพได้ดังภาพที่1.5